

מאימתי קורין את שמע בערבין? משעה שהכהנים נכנסין לוכל בתרומתן עד סוף האשמורת הראשונה, דברי ר' אליעזר. וחכמים אומרים: עד חצות. רבן גמליאל אומר: עד שיעלה עמוד השחר. מעשה ובאו בניו מבית המשתה ואמרו לו: לא קרינו את שמע. אמר להן: אם לא עלה עמוד השחר חייבין אתם לקרות. ולא זו בלבד אמרו, אלא כל שאמרו חכמים עד חצות, מצותן עד שיעלה עמוד השחר. הקטר חלבים ואיברים, מצותן עד שיעלה עמוד השחר. כל הנאכלין ליום אחד, מצותן עד שיעלה עמוד השחר. אם כן למה אמרו חכמים עד חצות? כדי להרחיק את האדם מן העבירה.

הלכה א'

"מאימתי קורין את שמע בערבין" כול'. אכן תנינן: "משעה שהכהנים נכנסין לוכל בתרומתן". תני ר' חייא, משעה שדרך בני אדם נכנסין לאכול פיתן בלילי שבת. ותני עלה, קרובים דבריהן להיות שוין. איתא* חמי משעה שהכהנים נכנסין לוכל בתרומתן יממא** הוא ועם כוכביא הוא. משעה שדרך בני אדם נכנסין לאכול פיתן בלילי שבת שעה ותרתי ליליא הוא, ואת אמר: קרובים דבריהן להיות שוין? אמר ר' יוסי: תיפתר באילין כופרניא דקיקיאי דאורחיהון מסתלקא עד דהוא יממא** דצדי לון מיקמי חיותא.

*בכ"ל יאתא חמי נ"א איתא חמי. ** בכ"ל פעמיים יאיממה' ותוקן ע"י המגיה בונציה.

במשנתנו נאמר שזמן קריאת שמע של ערבית הוא כאשר הכהנים נכנסים לאכול את התרומה וזה צריך להיות לאחר שטבלו להטהר ושקעה השמש. ואילו בתוספתא¹ של ר' חייא נאמר שהזמן הוא כאשר בני אדם יושבים לאכול את סעודת ליל שבת, ועל כך נאמר ששני הזמנים הללו מתיחסים לזמן כמעט שוה. טוענת הגמרא: בוא וראה הרי כשהכהנים נכנסים לאכול תרומה זה עדיין יום ומתחילים הכוכבים להתגלות. ואילו לסעודת ליל שבת נכנסים כאשר כבר נכנס הלילה לפני שעה או שעתיים, וכי על זה ניתן לומר שזמניהם כמעט שוים? השיב על כך ר' יוסי שמדובר בתושבי כפרים קטנים שמנהגם לשוב מהשדה כשזה עוד יום מפני שחוששים מפני החיות ולכן גם נכנסים לסעודת ליל שבת מוקדם יותר.

תני, הקורא קודם לכן לא יצא ידי חובתו. אם כן למה קורין אותה בבית הכנסת? אמר ר' יוסי: אין קורין אותה בבית הכנסת בשביל לצאת ידי חובתו אלא כדי לעמוד בתפילה מתוך דבר שלתורה.

¹ תוספתא ברכות פ"א ה"א: מאמתי קורין את שמע בערבין משעה שבני אדם נכנסין לוכל פיתן בלילי שבתות דברי ר' מאיר וחכמים אומ' משעה שהכהנים זכאין לוכל תרומתן סימן לדבר צאת הכוכבים אף על פי שאין ראיה לדבר זכר לדבר וחצים מחזיקים ברמחים מעלות השחר עד צאת הכוכבים ר' שמעון או' פעמים שאדם קורא אותה שתי פעמים בלילה אחת עד שלא [עלה] עמוד השחר ואחת משעלה עמוד השחר ונמצא יוצא ידי חובתו של יום ושל לילה ר' או' ארבע משמרות בלילה העונה אחת מעשרים וארבעה משעה העת אחת מעשרים וארבעה בעונה והרגע אחד מעשרים וארבעה בעת ר' נתן או' שלש משמרות הוי הלילה שנ' ראש האשמורת התיכונה אין תיכונה אלא שיש לפניה ולאחריה

בברייתא למדנו שהקורא את שמע לפני זמנה לא יצא ידי חובתו. על כך שואלת הגמרא מדוע אם כן קוראים את שמע בבית הכנסת כאשר זה עוד יום? השיב על כך ר' יוסי שאין קריאת שמע שבבית הכנסת אלא כדי להסמיק לימוד תורה לפני תפילת עמידה של ערבית.

ר' זעירא בשם רב ירמיה: ספק בירך על מזונו ספק לא בירך, צריך לברך, דכתיב² "ואכלת ושבעת וברכת". ספק התפלל ספק לא התפלל, אל יתפלל. ודלא כר' יוחנן, דאמר ר' יוחנן: ולואי* שיתפלל אדם כל היום כולו, למה? שאין תפילה מפסדת. ספק קרא ספק לא קרא? נישמענה מן הדא: הקורא קודם לכן לא יצא ידי חובתו, וקודם לכן לאו ספק הוא? ואת אמר: צריך לקרות, הדא אמרה: ספק קרא ספק לא קרא צריך לקרות.

*בכ"ל 'הלואי' ותוקן בד"ו ל'לואי'.

ר' זעירא אמר בשם רב ירמיה בר אבא שאם אדם מסופק אם ברך ברכת המזון או לא עליו לברך שנית מפני שברכת המזון היא מצוה מהתורה שכן כתוב "וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת־יְיָ אֱלֹהֶיךָ". אבל אם לאדם יש ספק אם התפלל, אינו צריך להתפלל שנית. מוסיפה הגמרא שדבריו אלו אינם לשיטת ר' יוחנן כי ר' יוחנן סובר שמן הראוי לאדם להתפלל כל היום. מדוע? כי אין כל הפסד אם מתפללים כל היום. אבל אם אדם מסופק אם קרא קריאת שמע או לא, מה הדין? זאת נלמד ממה שאמרנו שהקורא את שמע לפני זמנה לא יצא ידי חובתו, וקריאת שמע לפני זמנה איננה ספק? ואמרנו שצריך לקרוא שנית משמע שאם יש לו ספק אם קרא את שמע עליו לקרוא שנית.

סימן לדבר, משיצאו הכוכבים. ואף על פי שאין ראיה לדבר זכר* לדבר: ³וואנחנו עושים במלאכה וחציים מחזיקים ברמחים מעלות השחר עד צאת הכוכבים" וכתב "והיה לנו הלילה למשמר" והיום למלאכה".***

*בכ"ל 'זיכר' ותוקן ע"י המגיה בונציה ל'זכר'. **בכ"ל 'משמר' ותוקן בד"ו ל'למשמר'. *** בכ"ל 'מלאכה' ותוקן בד"ו ל'למלאכה'.

הגמרא מצטטת את התוספתא בה נאמר שהזמן שאמרו חכמים הוא בצאת הכוכבים. ולמרות שאין לכך ראיה מהתורה יש לכך רמז בכתובים. שנאמר בנחמיה שהיום שנועד למלאכה הוא מעלות השחר ועד צאת הכוכבים.

כמה כוכבים יצאו ויהא לילה? ר' פינחס בשם ר' אבא בר פפא: כוכב אחד ודאי יום, שנים ספק לילה.* שלשה ודאי לילה. שנים ספק? והכתיב "עד צאת הכוכבים"? אלא מיעוט כוכבים שנים, קדמיה לא מתחשב.

*בכ"ל חסרה המילה 'לילה' ונוספה בד"ו.

שואלת הגמרא כמה כוכבים צריכים להראות כדי שזה יהיה כבר לילה? השיב על כך ר' פינחס בשם ר' אבא בר פפא: שאם נראה רק כוכב אחד הרי זה ודאי עדיין יום, וכשנראים שני כוכבים זהו ספק לילה, וכשנראים שלשה כוכבים זה ודאי לילה. שואלת הגמרא מדוע שנים זה ספק הרי כתוב בנחמיה "עַד צֵאת הַכּוֹכָבִים", והרי מיעוט כוכבים הם שנים, אלא שבכוכב הראשון לא מתחשבים.

² דברים פרק ח פסוק י: וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת־יְיָ אֱלֹהֶיךָ עַל־הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן־לָךְ;
³ נחמיה פרק ד פסוק טו: וְאֶנְחֲנוּ עֹשִׂים בְּמִלְאָכָה וְחֻצִּים מְחַזְּקִים בְּרִמְחִים מַעְלֹת הַשָּׁחַר עַד צֵאת הַכּוֹכָבִים: (טז) גַּם בָּעֵת הַהִיא אֲמַרְתִּי לָעָם אִישׁ וְנִעְרָו יְלִינוּ בְּתוֹךְ יְרוּשָׁלַם וְהָיִינוּ לַלַּיְלָה מְשַׁמְרֵי וְהָיִינוּ מְלָאכָה:

בערב שבת ראה כוכב אחד ועשה מלאכה פטור, שנים מביא אשם תלוי, שלשה מביא חטאת. במוצאי שבת ראה כוכב אחד ועשה מלאכה מביא חטאת. שנים, מביא אשם תלוי. שלשה פטור. ר' יוסי ביר' בון בעי: אין** תימר שנים ספק, ראה שני כוכבים בערב שבת והתירו בו ועשה מלאכה, ראה שני כוכבים במוצאי שבת והתירו בו ועשה מלאכה, מה נפשך, אם הראשונים יום הן אף האחרונים יום הן ויהא חייב על האחרונים. אם האחרונים לילה אף הראשונים לילה ויהא חייב על הראשונים.

*בכ"ל 'ביר' ותוקן בד"ו בטעות ל'בר'. ** בכ"ל 'אין' ותוקן ע"י המגיה בונציה בטעות ל'אי'.

ליציאת הכוכבים יש משמעות גם לגבי מועד כניסת השבת ויציאתה, שאם אדם עשה מלאכה בשוגג בערב שבת כשרק כוכב אחד נראה, פטור מלהביא קרבן. ואם נראו שני כוכבים, הרי זה ספק חילול שבת, ולכן חייב בקרבן אשם תלוי, ואם נראו כבר שלושה כוכבים, חייב קרבן חטאת.⁴ ואם עשה מלאכה בשוגג בצאת השבת כשנראה רק כוכב אחד, חייב קרבן חטאת, ואם נראו שני כוכבים חייב קרבן אשם תלוי, ואם נראו שלושה כוכבים – פטור מלהביא קרבן. ר' יוסי ב"ר אבון שאל: אם אתה אומר ששני כוכבים זה ספק יום ספק לילה, הרי אם ראה שני כוכבים בערב שבת והתירו בו ועשה מלאכה, וראה שני כוכבים במוצאי שבת והתירו בו ועשה מלאכה, מה נפשך? אם בכניסת השבת זה היה יום, הרי שגם ביציאת השבת זה עדיין יום ויהא חייב על מלאכה שעשה בטרם יצאה השבת. ואם בצאת השבת זה כבר לילה, הרי שגם בכניסת השבת זה כבר היה לילה וחייב על מלאכה שעשה בכניסת השבת.

ראה שני כוכבים בערב שבת וקצר כחצי גרוגרת, בשחרית וקצר כחצי גרוגרת, ראה שני כוכבים במוצאי שבת וקצר כחצי גרוגרת. מה נפשך, אם הראשונים יום הן אף האחרונים יום הן, ויצטרף שלשחרית עם שלמוצאי שבת* ויהא חייב על האחרונים. אם האחרונים לילה אף הראשונים לילה ויצטרף שלשחרית עם שללילי שבת ויהא חייב על הראשונים.

*בכ"ל חסרה המילה 'שבת' ונוספה בד"ו.

והגמרא מביאה דוגמה נוספת: אם ראה שני כוכבים בערב שבת וקצר בשוגג כשיעור חצי גרוגרת, ובשבת בבוקר קצר עוד כשיעור חצי גרוגרת, וכשנראו שני כוכבים במוצאי שבת קצר עוד כשיעור חצי גרוגרת. מה נפשך, אם בערב שבת היה עדיין יום, אחרי שגם בצאת השבת זה עדיין יום, ויצטרף שיעור חצי גרוגרת שקצר בשבת בבוקר עם שיעור חצי גרוגרת שקצר בטרם יצאה השבת לכדי שיעור של גרוגרת שלימה שעליו חייבים, ויתחייב בקרבן חטאת. ואם במוצאי שבת כבר היה לילה, הרי שגם בליל שבת כבר היה לילה ונכנסה השבת, ויצטרף שיעור חצי גרוגרת שקצר בשבת בבוקר עם שיעור חצי גרוגרת שקצר בליל שבת לכדי שיעור של גרוגרת שלימה שעליו חייבים, ויתחייב בקרבן חטאת.

הדא דתימר באילין דלית אורחתהון מתחמיא ביממא, ברם באילין דאורחתהון מתחמיא ביממא לא משערין בהון. אמר ר' יוסי ביר' בון: ובלחוד דיתחמון תלתא כוכבין בר מן הדא כוכבתא. ר' יעקב דרומיה** בשם ר' יודה בן פזי: כוכב אחד ודאי יום, שנים לילה. ולית ליה ספק? אית ליה ספק בין כוכב לכוכב.

* בכ"ל 'ביר' ותוקן בד"ו בטעות ל'בר'. ** בכ"ל 'דרומניה' וצ"ל 'דרומיה'.

אומרת הגמרא שמה שנאמר לגבי מספר הכוכבים זה אמור רק לגבי כוכבים שאינם נראים ביום, אבל אין לשער את כניסת השבת ויציאתה לפי כוכבים שנראים גם ביום. אמר ר' יוסי ב"ר אבון ובמיוחד שנראים שלושה כוכבים פרט לכוכב נוגה. ר' יעקב דרומי'א אמר בשם ר'

⁴ כריתות פ"א מ"ב: על אלו חייבים על זדונם כרת, ועל שגגתם חטאת, ועל לא הודע שלהן אשם תלוי.

יהודה בן פזי : שאם רואים רק כוכב אחד זה ודאי עדיין יום, ואם רואים שני כוכבים הרי זה לילה. שואלת הגמרא : וכי אין לו מצב של ספק יום ספק לילה? והתשובה היא שיש לו וזה הזמן שבין ראית הכוכב הראשון ועד לראית הכוכב השני.

תני, כל זמן שפני מזרח מאדימים זהו יום, הכסיפו זהו בין השמשות, השחירו נעשה העליון שוה לתחתון זהו לילה. רבי אומר : הלבנה בתקופתה, התחיל גלגל חמה לשקע ותחילת גלגל לבנה לעלות זהו בין השמשות.

בברייתא למדנו שכל זמן שקרני השמש הבאות ממערב נראים על ההרים שבמזרח זה יום. כשנעשו השמים חוורים וצבעם הופך מתכלת לאפור זהו בין השמשות, וכשהשמים משחירים ואין הבדל בין צבע השמים לצבע ההרים זהו לילה. ר' יהודה הנשיא אומר שבאמצע החודש כאשר הלבנה מלאה והשמש מתחילה לשקוע במערב והירח מתחיל לזרוח במזרח זהו בין השמשות.

אמר ר' חנינא : סוף גלגל חמה לשקע ותחילת גלגל לבנה לעלות. ותני שמואל כן : אין הלבנה זורחת בשעה שהחמה שוקעת ולא שוקעת בשעה שהחמה זורחת.

ר' חנינא סובר שאין מציאות כזו, כי באמצע החודש, רק לאחר שהשמש שקעה כולה, רק אז מתחיל הירח לעלות. אומרת הגמרא שגם שמואל סבור כמוהו שאמר שלא קיימת מציאות שבה יראו באותה שעה באמצע החודש גם השמש וגם הירח המלא, כי האחד זורח רק כאשר האחר שקע.

ר' שמואל בר חייא בר יהודה בשם ר' חנינא : התחיל גלגל חמה לשקע אדם עומד בראש הר הכרמל ויורד וטובל בים הגדול ועולה ואוכל בתרומתו, חזקה ביום טבל. הדא דתימר בההוא דאזיל ליה בקפונדרא,⁵ ברם ההוא דאזל ליה באיסרטא⁶ לא בדה.

אמר ר' שמואל בר חייא בר יהודה בשם ר' חנינא : מדובר בכהן שגר בחיפה העתיקה בצילו של כתף הכרמל שממערב לעיר, כך שהשמש נעלמת מראיתו כעשר דקות לפני שתשקע בים ואז הוא יורד אל הים וטובל וחוזר לביתו ויכול לאכול תרומה.⁷ על כך אומרת הגמרא שודאי טבל בעוד יום. ומוסיפה הגמרא שזה בתנאי שירד ועלה בדרך הקצרה והתלולה, אבל אם הלך בדרך הראשית המתפתלת נדרש זמן רב יותר לרדת ולעלות חזרה.

אי-זהו בין השמשות? אמר ר' תנחומא : לטיפה שלדם שהיא נתונה על גבי חדה שלסייף, נחלקה הטיפה לכאן ולכאן זהו בין השמשות. אי-זהו בין השמשות? משתשקע החמה כדי שיהלך אדם חצי מיל, דברי ר' נחמיה. ר' יוסי אומר : בין השמשות כהרף עין, ולא יכלו לעמוד עליו חכמים.

הגמרא חוזרת לשאלה השנויה במחלוקת מהו זמן בין השמשות. על כך השיב ר' תנחומא שזהו זמן קצר כזמן הנדרש לטיפת דם שעל חודו של סייף להתחלק לשני צידי הסכין. דעה אחרת של ר' נחמיה היא שזהו זמן שבו אדם הולך חצי מיל מרגע שהשמש שוקעת. ולדעת ר' יוסי זה זמן קצר שחולף כהרף עין ולכן חכמים לא יכלו לציין בדיוק מתי הוא חל.

⁵ קפנדריא – compendiararia = קיצור דרך

⁶ איסרטא – στράτα strata = דרך ציבורית

⁷ ע"פ י. אליצור, מקום בפרשה עמ' 252.

ר' יוסי ור' אחא הוו יתבין. אמר ר' יוסי לר' אחא: לא מסתברא סוף חצי מיל דר' נחמיה כהרף עין דר' יוסי. ואמר* ליה: אוף אנא סבר כן.

*בכ"ל 'אמר' ותוקן בד"ו ל'ואמר'.

מספרת הגמרא שר' יוסי ור' אחא ישבו ודברו ביניהם. אמר ר' יוסי: אין זה סביר שמה שאמר ר' נחמיה שזה בסוף הליכה של חצי מיל אחרי השקיעה, שזהו הרף עין שעליו דיבר ר' יוסי התנא. אמר לו ר' אחא: גם אני חושב כמודך.

ר' חזקיה לא אמר כן, אלא כל הרף עין והרף עין שבחצי מיל דר' נחמיה ספק הוא. אמר ר' מנא: קשייתא קומי דר' חזקיה כדתנינן* תמן:⁸ "ראה אחת ביום ואחת בין השמשות, אחת בין השמשות** ואחת למחר, אם יודע שמקצת הראייה מהיום ומקצתה למחר, ודאי לטומאה ולקרבת. ואם ספק שמקצת הראייה מהיום ומקצתה למחר, ודאי לטומאה וספק לקרבן".

* בכ"ל 'כיי דתנינן' ותוקן בד"ו ל'כדתנינן'. ** בכ"ל 'אחת בין השמשות' ונמחק בטעות ע"י המגיה בונציה.

ר' חזקיה לא אמר כמותם אלא סבר שבזמן של הליכת חצי מיל כר' נחמיה, כל הרף עין הוא ספק יום ספק לילה. אמר על כך ר' מנא: הקשייתי לר' חזקיה: הרי למדנו במשנה במסכת זבים שאם ראה זוב פעם אחת מבעוד יום ופעם שניה בין השמשות, או שראה פעם בין השמשות ופעם נוספת למחרת, אם ברור לו שהראיה שראה בין השמשות את חלקה ראה מבעוד יום ואת חלקה ראה בתחילת הלילה, משמע שראה שלוש ראיות ולכן הוא ודאי טמא טומאת זב וחייב בקרבן. ואם יש לו ספק לגבי הראיה שראה בין השמשות אם חלקה היה ביום וחלקה היה בלילה, הרי הוא ודאי טמא טומאת זב אבל לגבי חיוב קרבן הוא בספק. משתמע מהמשנה בזבים שההסבר של ר' חזקיה שאמר שכל הרף עין הוא ספק אינו מתקבל.

ר' חייא בר יוסף בעא קומי ר' יוחנן: מאן תנא ראייה נחלקת לשנים? ר' יוסי. אמר לה: קשתה. על דעתך דאת אמר: כל הרף עין והרף עין שבחצי מיל דר' נחמיה ספק הוא, למה אמר ליה: קשתיה? לכשיבא אליהו ויאמר: זהו בין השמשות, מאן פליג.

וממשיך ר' מנא לספר שר' חייא בר יוסף שאל את ר' יוחנן: מי הוא התנא במשנה זבים שסובר שראיה אחת של זב בשעת בין השמשות יכולה להחשב כשתי ראיות? והשיב לו ר' יוחנן שר' יוסי הוא שסובר כך, ואמר לו קלעת למטרה. אמר ר' מנא לר' חזקיה: לדעתך שאתה אמרת שעל כל הרף עין שבחצי מיל שהוא שיעור בין השמשות של ר' נחמיה הוא בגדר ספק יום ספק לילה, למה אמר ר' יוחנן לר' חייא בר יוסף שקלע למטרה? הרי גם לר' יוסי לא ברור מתי היא הרף עין? ורק כשיבוא אליהו ויאמר איזה הרף עין הוא בין השמשות, תוכל ראייה באותו הרף עין להתחלק לשתי ראיות. ולא תהיה עוד מחלוקת בדבר, ולכן איך אפשר לומר שהמשנה היא כר' יוסי?⁹

ר' חנינא חברהון דרבנן בעי: כמה דאת אמר בערבית נראו שלשה כוכבים אף על פי שהחמה נתונה באמצע הרקיע לילה הוא. ומר אף בשחרית כן? אמר ר' אבא¹⁰: כתיב¹¹

⁸ זבים פ"א מ"ו: ראה אחת היום ואחת בין השמשות אחת בין השמשות ואחת למחר אם ידוע שמקצת הראייה מהיום ומקצתה למחר ודאי לקרבן ולטומאה אם ספק שמקצת הראייה מהיום ומקצתה למחר ודאי לטומאה וספק לקרבן ראה שני ימים בין השמשות ספק לטומאה ולקרבת אחת בין השמשות ספק לטומאה.

⁹ ראה ש. ליברמן, מחקרים בתורת ארץ ישראל עמ' 180 ועמ' 191.

¹⁰ זה ר' אבא אמורא מהדור הראשון בארץ ישראל.

¹¹ בראשית פרק יט פסוק כג: הַשֶּׁשֶׁשׁ יָצָא עַל-הָאָרֶץ וְלֹא בָא צִעְרָה:

"השמש יצא על הארץ ולוט בא צוערה".¹² וכתוב "ובא השמש וטהר", מקיש יציאתו לביאתו, מה ביאתו משיתכסה מן הבריות, אף יציאתו לכשיתודע לבריות. אמר ר' בא¹³: כתיב¹⁴ "הבוקר אור", התורה קראה לאור בוקר. תני רבי ישמעאל:¹⁵ "בבקר בבוקר", כדי ליתן תחום לבוקרו של בוקר. אמר ר' יוסי ביר' בון: אם אומר את* ליתן עוביו שלרקיע ללילה בין בערבית בין בשחרית, נמצאת אומר שאין היום והלילה שוין. ותני, באחד בתקופת ניסן ובאחד בתקופת תשרי היום והלילה שוין.

*בכ"ל חסרה המילה 'את' ונוספה בד"ו.

ר' חנינא המכונה חברון דרבנן שאל: אמרנו שהערב מתחיל כשרואים שלושה כוכבים, גם אם השמש עוד נראית זה נחשב ללילה, ואמרנו שגם בבוקר כך? אמר ר' אבא: כתוב "השמש יצא על־הָאָרֶץ וְלוֹט בָּא צֹעֶרָה", וכתוב "וּבָא הַשֶּׁמֶשׁ וְטָהַר" מקיש זריחת השמש לשקיעתה, כשם ששקיעת השמש היא כאשר היא נעלמת מעיני בני האדם, כך זריחת השמש היא כשהיא מתגלה לעיני בני האדם. אמר ר' בא: כתוב "הַבֹּקֶר אֹר", משמע שהתורה קראה לאור בוקר. בברייתא של ר' ישמעאל למדנו למה נאמר במן "בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר", כדי להגדיר בוקר מוקדם יותר. אמר ר' יוסי ב"ר אבון: אם לפי מה שאמרת שכאשר לא רואים את השמש גם בערב וגם בבוקר זה הוא הלילה, יצא שבימי ניסן ותשרי לא יהיו היום והלילה שווים כי הלילה יהיה ארוך מהיום, וזה בניגוד למה שלמדנו.

אמר ר' הונא: נלפינה מדרך הארץ, שרי מלכא נפק, אף על גב דלא נפק אמרין דנפק. שרי עליל, לא אמרין דעל עד שעתה דייעול.

אמר ר' הונא: נלמד מדרך האנשים לדבר, שאומרים שהרי המלך יצא, ולמרות שהוא טרם יצא אומרים שיצא, וכשהוא נכנס לא אומרים שנכנס עד שיכנס ממש. וכך גם היום מתחיל עם עלות השחר למרות שהשמש טרם יצאה, ובשקיעה לא אומרים שהשמש שקעה עד שהיא נעלמת לגמרי.

זהו שעומד ומתפלל צריך להשוות את רגליו. תרין אמורין: ר' לוי ור' סימון. חד אמר: כמלאכים, וחד אמר: ככהנים. מאן דאמר: ככהנים¹⁶ "לא תעלה במעלות על מזבחי", שהיו מהלכים עקב בצד גודל וגודל אצל עקב. ומאן דאמר: כמלאכים¹⁷, "ורגליהם רגל ישרה". ר' חנינא בר אנדריי בשם ר' שמואל בר סוסרטא*: המלאכים אין להן קפיצין, ומה טעמא?¹⁸ "קרבת על חד מן קמייא", קיימיא.

*בכ"ל סוטר וצ"ל 'סוסרטא'.

בברייתא נאמר שהעומד להתפלל צריך להשוות רגליו. אומרת הגמרא שנחלקו שני אמוראים בפירוש הברייתא, ר' לוי ור' סימון. אחד אמר שהכונה שווה כמלאכים ואחד אמר ככהנים. מי שאמר ככהנים כוונתו שלא יהיו רווחים בין הרגליים כעקב בצד אגודל שכתוב "וְלֹא־תַעֲלֶה בְּמַעֲלֹת עֲלִימִזְבְּחִי". ומי שאמר כמלאכים הכוונה שלא לכופף את הברכיים שכן כתוב על מלאכים "וְרַגְלֵיהֶם רַגְלֵי יִשְׂרָאֵל". כדברי ר' שמואל בר סוסרטא: שהמלאכים אין להם פרקים

¹² ויקרא פרק כב פסוק ז: וּבָא הַשֶּׁמֶשׁ וְטָהַר וְאַחֲרָיו יֵאָכֵל מִן־הַקֹּדֶשִׁים כִּי לַחֲמֹהוּ הוּא:

¹³ זה ר' אבא בן הדור השלישי שעלה מבבל.

¹⁴ בראשית פרק מד (ג) הַבֹּקֶר אֹר וְהָאֲנָשִׁים שִׁלְחוּ הֵמָּה וְחַמְרֵיהֶם:

¹⁵ שמות פרק טז פסוק כא: וַיִּלָּקְטוּ אֹתוֹ בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר אִישׁ כִּפִּי אָכְלוּ וְחֵם הַשֶּׁמֶשׁ וְנִמְסָ:

¹⁶ שמות פרק כ פסוק כג: וְלֹא־תַעֲלֶה בְּמַעֲלֹת עַל־מִזְבְּחִי אֲשֶׁר לֹא־תִגָּלֶה עֲרוֹתֶךָ עָלָיו:

¹⁷ יחזקאל פרק א פסוק ז: וְרַגְלֵיהֶם רַגְלֵי יִשְׂרָאֵל וְכַף רַגְלֵיהֶם כַּכֹּף רַגְלֵי עֶגְלָ וְנִצְצִים כְּעֵין נְחֹשֶׁת קָלִיל:

¹⁸ דניאל פרק ז פסוק טז: קִרְבָּת עַל־חֵד מִן־קְאָמְיָא וְיֵצִיבָא אֲבָעָא־מִנָּה עַל־כַּל־דְּגָה וְאִמְרֵי וְפִשְׁר מְלִיָּא יְהוּדַעְנִי:

כדברי דניאל "קִרְבַּת עֲלִיחַד מִקְאָמָא" – קרבתני אל אחד מן העומדים, וכוונתו למלאכים שנקראים עומדים כי אינם יושבים לעולם.

אמר ר' הונא: זה שרואה את הכהנים בבית הכנסת בברכה ראשונה צריך לומר¹⁹ "ברכו * יי מלאכיו". בשנייה "ברכו את יי כל צבאיו". בשלישית ** "ברכו יי כל מעשיו". במוסף בברכה הראשונה צריך לומר²⁰ "שיר המעלות הנה ברכו את יי כל עבדי יי העומדים בבית יי בלילות". בשנייה "שאו ידיכם קודש". בשלישית "יברכך יי מציון". אם היו ארבע, חוזר. תליתיתאיתא ורביעתא כתיניוותא.

* בכי"ל נוספה כאן בטעות המילה 'את'. ** בכי"ל 'בשנייה' ותוקן ע"י הסופר ל'בשלישית'.

היות והוזכרה עמידת הכהנים הובאו דברי ר' הונא על תגובות הציבור לברכת הכהנים, שהיא ברכה מחולקת לשלושה פסוקים ואחרי כל פסוק עונה הקהל פסוק מתהלים פרק ל"ג שגם הוא בן שלושה פסוקים שבהם ברכה לקדוש ברוך הוא: "בִּרְכוּ ה' מְלָאכָיו", "בִּרְכוּ ה' כָּל־צְבָאָיו", "בִּרְכוּ ה' כָּל־מַעֲשָׂיו". ובימים שמתפללים בהם מוסף והכהנים מברכים פעם שניה, עונה הקהל בפסוקים מתהילים קל"ד: "שִׁיר הַמַּעֲלוֹת הִנֵּהוּ בִּרְכוּ אֶת־ה' כָּל־עַבְדֵי ה' הַעֲמָדִים בְּבֵית־ה' בְּלִילוֹת", "שְׁאוּ יַדְכֶם קֹדֶשׁ וּבִרְכוּ אֶת־ה'", "יִבְרַכְךָ ה' מִצִּיּוֹן". ובתענית ציבור כשמתפללים גם מנחה ונעילה, במנחה עונים כמו בשחרית, ובנעילה עונים כמו במוסף.

אמר ר' חנינא: מאיילת השחר עד שיאור המזרח אדם מהלך ארבעת* מילין. משיאור המזרח עד שתנץ החמה ארבעת מיל.²¹ ומניין משיאור המזרח עד שתנץ החמה ארבעת מיל? דכתיב²² "וכמו השחר עלה" וגומר. וכתיב²³ "השמש יצא על הארץ ולוט בא צוערה".

* בכי"ל 'ארבעים' ותוקן ע"י הסופר ל'ארבעת'.

אמר ר' חנינא: משעה שנראית איילת השחר, (שעל משמעותה תדון הגמרא בהמשך), עד שמאירים השמים במזרח, הולך אדם רגיל ארבעה מיל. ומשעה שמאירים שמי המזרח עד שמתגלה השמש, גם כן הולך אדם ארבעה מיל. ומניין אנחנו יודעים שמשעה שמאיר המזרח עד שתנץ החמה אפשר ללכת ארבעה מיל? שכתוב "וְכִמּוֹ הַשָּׁחַר עָלָה" וכתוב "הַשֶּׁמֶשׁ יֵצֵא עַל־הָאָרֶץ וְלוֹט בָּא צֹעְרָה".

ומן סדום לצוער ארבעת מיל? יותר הוון. אמר ר' זעירא: המלאך היה מקדר לפניהן הדרך. ומניין מאיילת השחר עד שיאור המזרח ארבעת מיל? "כמו" "וכמו", מילה מדמיא לחבירתה.

שואלת הגמרא: וכי המרחק מסדום לצוער הוא רק ארבעה מיל? הרי זה מרחק רב יותר, אמר ר' זעירא: שהמלאך היה מיישר להם את הדרך, כך שהתקצרה לארבעה מיל.²⁴ ומניין שמאז שנראתה אילת השחר ועד שמאירים פני המזרח גם כן המרחק הוא של הליכת ארבעה מיל?

¹⁹ תהלים פרק קג פסוק כ: בִּרְכוּ ה' מְלָאכָיו גִּבְרֵי לַח עֲשֵׂי דְבָרָו לְשִׁמְעָה בְּקוֹל דְּבָרָו: (כא) בִּרְכוּ ה' כָּל־צְבָאָיו מְשֻׁרְתָּיו עֲשֵׂי רְצוֹנָו: (כב) בִּרְכוּ ה' כָּל־מַעֲשָׂיו בְּכָל־מְקוֹמוֹת מְמִשְׁלָתוֹ בְּרִכִּי נִפְשֵׁי אֶת־ה':

²⁰ תהלים פרק קלד (א) שִׁיר הַמַּעֲלוֹת הִנֵּהוּ בִּרְכוּ אֶת־ה' כָּל־עַבְדֵי ה' הַעֲמָדִים בְּבֵית־ה' בְּלִילוֹת: (ב) שְׁאוּ יַדְכֶם קֹדֶשׁ לְבִרְכוּ אֶת־ה': (ג) יִבְרַכְךָ ה' מִצִּיּוֹן לְעֹשֶׂה שְׁמִים וָאָרֶץ:

²¹ לפי הזמנים המדודים בימינו בין עלות השחר להנץ החמה בזמן שהיום והלילה שווים הפרש הזמן הוא בין שעה ו-12 דקות לבין שעה ו-35 דקות, שזה הרבה יותר זמן ממהלך 4 מיל שהם בין 3.84 ק"מ לבין 4.6 ק"מ

²² בראשית פרק יט פסוק טו: וְכִמּוֹ הַשָּׁחַר עָלָה וַאֲיָצוּ הַמְּלָאכִים בְּלוֹט לֵאמֹר קוּמָה קָח אֶת־אִשְׁתְּךָ וְאֶת־שְׁתֵּי בְנֹתֶיךָ הַנִּמְצָאֹת פֶּן־תִּסָּפֶה בְּעֵין הָעִיר:

²³ ראה הערה 11 לעיל.

²⁴ לפי מדרש הגדול בראשית, מהדורת מרגליות עמ' שכ' אמר ר' חנינה: לדידי חזי לי ההוא אתרא והוי חמשה מילין.

שהתורה יכלה לכתוב "כמו" והתורה כתבה "וכמו", כדי לדמות את הזמן שמאילת השחר ועד שהאיר המזרח לזמן שבין האירו פני המזרח ועד שהשמש התגלתה.

אמר ר' יוסי ביר' בון: הדא איילתא דשחרא מאן דאמר: כוכבתא היא, טעיא. זימנין דהיא מקדמא וזימנין דהיא מאחרא. מאי כדון? כמין תרין דקורנין דנהור דסלקין מן מדינחא ומנהרין. דלמא, ר' חייא רבא ור' שמעון בן חלפתא הוו מהלכין בהדא בקעת ארבל בקריצתה, וראו איילת השחר שבקע אורה. אמר ר' חייא רבה לר' שמעון בן חלפתא: בירבי, כך היא גאולתן של ישראל, כתחילה קימאה קימאה, כל מה שהיא הולכת, היא רבה והולכת. מאי טעמא?²⁵ "כי אשב בחושך יי אור לי".

אמר ר' יוסי ביר' בון: איילת השחר שאמרו מי שפרש שהכוונה לכוכב נוגה, טועה. כי כוכב נוגה לפעמים מקדים להראות ולפעמים מאחר להראות. אם כן מהי איילת השחר? כמין שתי קרניים של אור שעולים מהמזרח ומאירים. כמעשה ר' חייא הגדול ור' שמעון בן חלפתא שהלכו בבקעת ארבל בעלות השחר וראו איילת השחר שבקע אורה. אמר ר' חייא הגדול לר' שמעון בן חלפתא: בירבי,²⁶ כך היא גאולתן של ישראל, בתחילה מעט מעט, ובמשך הזמן היא הולכת ומתרבה. מה הטעם להשוואה זו? שכתוב "כִּי־אֲשֶׁב בַּחֹשֶׁךְ ה' אֹר לִי".

כך בתחילה*²⁷ "ומרדכי יושב בשער המלך", ואחר כך²⁸ "ויקח המן את הלבוש ואת הסוס", ואחר כך "וישב מרדכי אל שער המלך", ואחר כך²⁹ "ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות", ואחר כך "ליהודים היתה אורה ושמחה".

*בכ"ל 'כתחילה' ותוקן בד"ו ל'כך בתחילה'.

כך היה גם בנס פורים שהתפתח בהדרגה. בתחילה "ומרדכי ישב בשער המלך קצף בגתו ות'רש שג'סריסי המלך משמרי הסף ויבקשו לשלח יד במלך אחשורוש" והדבר מתגלה למרדכי והוא מודיע על כך לבית המלך ומציל את המלך. אחר כך כתגובה "ויקח המן את־הלבוש ואת־הסוס וילבש את־מַרְדֳּכָי ויכריכוהו ברחוב העיר". ואחר כך "וישב מרדכי אל־שער המלך והמן נדחף אל־ביתו אבל וחסדי ראש". ואחר כך "ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכלת וחור ועטרת זהב גדולה ותכריך בוצ וארגמן". ואחר כך "ליהודים היתה אורה ושמחה וששן וקור".

ואתיא דר' חייננא* כר' יודה, דתני בשם ר' יודה: עוביו שלרקיע מהלך חמשים שנה. אדם בינוני מהלך ארבעים מיל ביום. עד שהחמה נוסרת ברקיע מהלך חמשים שנה אדם מהלך ארבעת מיל. נמצאת אומר: שעוביו שלרקיע אחד מעשרה ביום. וכשם שעוביו שלרקיע מהלך חמשים שנה, כך עוביה שלארץ ועוביו שלתהום מהלך חמשים שנה. ומה טעם?³⁰

²⁵ מיכה פרק ז פסוק ח: אֶל־תִּשְׁמְחִי אֲלִבְתִּי לִי כִי נִפְלִיתִי קָמְתִי כִי־אֲשֶׁב בַּחֹשֶׁךְ ה' אֹר לִי:

²⁶ בירבי = בנו של הגדול.

²⁷ אסתר פרק ב פסוק כא: בַּיָּמִים הָהֵם וּמַרְדֳּכָי יָשֵׁב בַּשַּׁעַר־הַמֶּלֶךְ קֶצֶף בְּגָתוֹ וְתָרַשׁ שְׁנֵי־סָרִיסֵי הַמֶּלֶךְ מִשְׁמָרֵי הַסֹּף וַיִּבְקְשׁוּ לְשַׁלַּח יָד בַּמֶּלֶךְ אַחֲשֵׁרֶשׁ:

²⁸ אסתר פרק ו פסוק יא: וַיֵּקַח הַמֶּן אֶת־הַלְבוּשׁ וְאֶת־הַסּוּס וַיַּכְרִיכוּהוּ בִּרְחוֹב הָעִיר וַיִּקְרָא לִפְנֵיו קָנָה יַעֲשֶׂה לְאִישׁ אֲשֶׁר הַמֶּלֶךְ חָפֵץ בִּיקְרוֹ: יב: וַיָּשֶׁב מַרְדֳּכָי אֶל־שַׁעַר הַמֶּלֶךְ וְהַמֶּן נִדְחָף אֶל־בֵּיתוֹ אֲבָל וְחָפְזֵי רָאשׁ:

²⁹ אסתר פרק ח פסוק טו: וּמַרְדֳּכָי יָצָא מִלִּפְנֵי הַמֶּלֶךְ בִּלְבוּשׁ מַלְכוּת תְּכֵלֶת וְחֹר וְעֹטֶרֶת זָהָב גְּדוּלָּה וְתַכְרִיךְ בּוּץ וְאַרְגָּמָן וְהָעִיר שֹׁשָׁן צָהֳלָה וְשִׁמְחָה: לַיהוּדִים הָיְתָה אוֹרָה וְשִׁמְחָה וְשֹׁשָׁן וְקָר:

³⁰ ישעיהו פרק מ פסוק כב: הַיֹּשֵׁב עַל־תְּהוֹם הָאֲרָץ וַיִּשְׁבֶּה כְּפֹגְגִים הַנּוֹטָה כְּדֹלֶן שְׂמִימִם וַיִּמְתָּחַם כְּאֶהָל לְשִׁבְתּוֹ:

"היושב על חוג הארץ" וכתוב³¹ "וחוג שמים יתהלך" וכתוב³² "בחוקו חוג על פני תהום".
 "חוג" "חוג" "חוג" **לגזירה שוה.

*בכ"ל חייא וצ"ל חננא כמו למעלה (עמ' 9) ** בכ"ל 'חוג' פעם שלישית ונמחק בטעות ע"י המגיה בונציה.

אומרת הגמרא שמה שאמר ר' חננא שהזמן מעלות השחר עד הנץ החמה נמדד לפי זמן הליכה של אדם, הוא כשיטת ר' יהודה. שכן למדנו בברייתא בשם ר' יהודה שעובי הרקיע הוא כמהלך של אדם במשך חמישים שנה, ואדם בינוני הולך ארבעים מיל ביום. עד שהשמש חודרת את עובי הרקיע שהוא כאמור מהלך חמישים שנה, עובר אדם בינוני ארבעה מיל. משמע שעובי הרקיע הוא כעשירית ממה שאדם בינוני הולך במשך יום. וכשם שעובי הרקיע הוא מהלך אדם בחמישים שנה, כך גם עובי של הארץ שנחשבת כשטוחה הוא כמהלך אדם משך חמישים שנה וכך גם עובי התהום שמתחת לארץ הוא כמהלך אדם משך חמישים שנה. ומה המקור לכך? שכתוב "הישוב על-חוג הארץ וישביה פחגבים, הנוטה כדק שמים וימתחם פאהל לשבת", וכתוב "וחוג שמים יתהלך" וכתוב "בהכינו שמים שם אני בחוקו חוג על-פני תהום". שהמילה חוג חוזרת גם לגבי השמים וגם לגבי הארץ וגם לגבי התהום, ללמוד שעובי שלושתם שווה.

תני, עץ חיים מהלך חמש מאות שנה. אמר ר' יודה ביר' אלעאי: לא סוף דבר נופו, אלא אפילו כורתו. וכל פילוג מי בראשית מתפלגין מתחתיו. ומה טעם?³³ "והיה כעץ שתול" על פלגי מים". תני, עץ חיים אחד מששים לגן, הגן אחד מששים לעדן.³⁴ "ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן".

בברייתא נאמר שעץ החיים גודלו הוא כמהלך אדם משך חמש מאות שנה. פרש את הדברים ר' יהודה בר אילעי שלא רק שנופו של עץ החיים מתפשט למרחק כה גדול אלא אפילו הגזע שלו הוא גדול כמהלך חמש מאות שנה. וכל המים הנזכרים בבראשית ככתוב "ונהר יצא מעדן להשקות את-הגן ומשם יפרד ויהיה לארבעה ראשים", יוצאים מתחת לעץ החיים. ככתוב "ויהיה קעץ שתול על-פלגי מים". עוד נאמר בברייתא שעץ החיים הוא אחד חלקי ששים מהגן והגן הוא אחד חלקי ששים מעדן. ואת אלה משקה הנהר כאמור.

תמצית כור תרקב שותה, תמצית כוש מצרים שותה. נמצאת אומר: מצרים מהלך ארבעים יום, וכוש מהלך שבע שנים ועוד. ורבנן אמרין בשני אבות הראשונים.

תמצית המים הדרושה להשקיית בית כור = 180 קבין (248.83 ליטר) מספיקה להשקות ערוגה בגודל תרקב = 3 קבין (4.15 ליטר), דהיינו שהתמצית הוא 1/60, וזה הוא כמו היחס שבין מצרים לכוש (=הכונה לאפריקה כולה). מכאן שאם גודלה של מצרים הוא מהלך 40 יום, הרי כדי להלך את כל אפריקה דרושים שבע שנים שהם 2555 יום כלומר פי 63.8³⁵ וחכמים אמרו: שגודלו של עץ החיים הוא כסכום שנות חייהם של האבות שהם 529 שנה. אברהם חי 175 שנה יצחק חי 180 שנה ויעקב חי 174 שנים.

³¹ איוב פרק כב פסוק יד: עבים סתרלו ולא יראה וחוג שמים יתהלך:

³² משלי פרק ח פסוק כז: בהכינו שמים שם אני בחוקו חוג על-פני תהום:

³³ תהלים פרק א פסוק ג: ויהי קעץ שתול על-פלגי מים אשר פריו ימן בעתו ועלהו לא-יבול וכל אשר-יעשה יצליח:

³⁴ בראשית פרק ב פסוק י: ונהר יצא מעדן להשקות את-הגן ומשם יפרד ויהיה לארבעה ראשים:

³⁵ שטחה של מצרים בגבולותיה היום הוא 1,010,000 קמ"ר אלא שחז"ל התכוונו למצרים המיושבת בלי המדבר המערבי שהוא כמחצית שטחה של מצרים. שטחה של אפריקה כולה הוא 30,370,000 קמ"ר, אם מצרים של חז"ל היא כ-500,000 קמ"ר הרי אפריקה היא פי 60 ממצרים.

³⁶ "כימי השמים על הארץ". וכשם שבין הארץ לרקיע מהלך חמש מאות שנה, כך בין רקיע לרקיע מהלך חמש מאות שנה. * ועוביו מהלך חמש מאות שנה. ומה חמית מימר: עוביו שלרקיע מהלך חמש מאות שנה? אמר ר' בון: ³⁷ "יהי רקיע בתוך המים", יהי רקיע בתוך. רב אמר: לחים היו שמים ביום הראשון ובשיני קרשו. רב אמר: "יהי רקיע", יחזק הרקיע, יקרש הרקיע, יגלד הרקיע, ימתח הרקיע. אמר ר' יודה בן פזי: יעשה כמין מטלית הרקיע. היך מה דאת אמר: ³⁸ "וירקעו את פחי הזהב" וגומר.

* בכי"ל נשמו המילים 'מהלך חמש מאות שנה' ונוספו בד"ו.

כתוב "כימי השמים עליהאָרץ", מכאן לומדים שכמו שהמרחק בין הארץ לרקיע הוא כמהלך אדם משך חמש מאות שנה, כך הוא גם המרחק בין רקיע לרקיע. ועובי הרקיע הוא גם כן מהלך חמש מאות שנה. שואלת הגמרא: מה ראית לומר שעובי הרקיע הוא כמהלך חמש מאות שנה? השיב על כך ר' אבון שכתוב "יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים" שהרקיע הוא באמצע בין המים העליונים לבין המים התחתונים. רב אמר שכאשר נבראו השמים ביום הראשון הם היו מימיים וביום השני התקרשו. רב מבסס את דבריו על הכתוב "יהי רקיע" ומפרשו יתחזק הרקע, יתקרש הרקיע, יקפא הרקיע, ימתח הרקיע. פרש ר' יהודה בן פזי שהשמים יתפרסו כמטלית כפי שכתוב "וירקעו את פחי הזהב" שהשם רקיע הוא משורש לרקוע – לשטח.

תני בשם ר' יהושע: עוביו שלרקיע כשתי אצבעיים. מילתיה דר' חנינא פליגא, דאמר* ר' אחא בשם ר' חננא: ³⁹ "תרקיע עמו לשחקים חזקים כראי מוצק", "תרקיע", ** מלמד שהן עשוין כטס. יכול שאינן בריאין? תלמוד לומר "חזקים". יכול שהן נתרפין? תלמוד לומר "כראי מוצק", בכל שעה ושעה נראין מוצקים. ***

* בכי"ל 'דמר' ותוקן בד"ו שלא לצורך ל'דאמר'. ** בכי"ל חסרה המילה 'תרקיע' ונוספה בד"ו. ** בכי"ל 'כנרתיקים' ותוקן בד"ו ל'מוצקים'.

ברייטא נאמר בשם ר' יהושע שעובי הרקיע אינו אלא כשתי אצבעות. פרושו של ר' חנינא לכתוב בספר איוב "תרקיע עמו לשחקים חזקים כראי מוצק" חולק על כך, לפי שאמר ר' אחא בשם ר' חנינא שהמילה "תרקיע" מלמדת שהרקיע עשוי כטס דק כמו שכתוב בתורה ⁴⁰ "רקעי פחים צפוי למזגח". אומרת הגמרא, שיכולנו לחשוב שלכן הרקיע יהיה חלש, לכן נאמר באיוב "חזקים". עדיין יכולנו לחשוב שהרקיע עלול להתרופף? לכן נאמר "כראי מוצק", שבכל זמן הרקיע נראה מוצק וחזק.

ר' יוחנן ור' שמעון בן לקיש. ר' יוחנן אמר: * בנוהג שבעולם אדם מותח אוהל, על ידי שהות רפה, ** ברם הכא ⁴¹ "וימתחם כאהל לשבת" וכתוב "חזקים". ר' שמעון בן לקיש

³⁶ דברים פרק יא פסוק כא: למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם כימי השמים עליהאָרץ:

³⁷ בראשית פרק א פסוק ו: ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים:

³⁸ שמות פרק לט פסוק ג: וירקעו את פחי הזהב וקצץ פתילם לעשות בתוך התללית ובתוך הארגמן ובתוך תולעת השני ובתוך השש מעשה חשב:

³⁹ איוב פרק לז פסוק יח: תרקיע עמו לשחקים חזקים כראי מוצק:

⁴⁰ במדבר פרק יז (ג) את מחתות החטאים האלה בנפשתם ועשו אתם רקעי פחים צפוי למזגח כי הקריבם לפני ה' ויקדשו ויהיו לאות לבני ישראל.

⁴¹ ישעיהו פרק מ פסוק כב: הישב על-הוה הארץ וישביה כהגבים הנוטה כדל שמים וימתחם כאהל לשבת:

אמר: בנוהג שבעולם אדם נוסך כלים, *** על ידי שהות הוא מעלה חלודה, ברם הכא "כראי מוצק", **** בכל שעה ושעה הן נראין כשעת יציקתן.

*בכ"ל חסרה המילה 'אמר' ונוספה בד"ו. ** בכ"ל 'שהות' קימעה מתרפה' ותוקן בד"ו ל'שהוא רפה'. *** בכ"ל 'כלום' ותוקן בד"ו ל'כלים'. **** בכ"ל נוסף כאן בטעות 'בש' ונמחק ע"י הסופר.

גם ר' יוחנן ור' שמעון בן לקיש התייחסו לעניין הרקיע. ר' יוחנן אמר שכאשר אדם מותח אוהל במשך הזמן מיתריו מתרופפים, ואילו הקדוש ברוך הוא שברא את הרקיע כאהל שכתוב "הנוטה כדק שמים ומתתם פאהל לשבת", ונאמר עליהם באיוב שהם חזקים ואינם מתרופפים. ור' שמעון בן לקיש אמר שכאשר אדם יוצק כלים ממתכת מותכת, במשך הזמן הכלים מחלידים. אולם על הרקיע נאמר באיוב שהוא "כפאי מוצק" שתמיד נשאר כבזמן שיצק אותו הבורא.

ר' עזריה אמר: * על הא דר' שמעון בן לקיש: ⁴² "ויכולו השמים והארץ וכל צבאם", "ויכל אלהים ביום השביעי", "ויברך אלהים את יום השביעי". מה כתיב בתריה? "אלה תולדות השמים". וכי מה ענין זה אצל זה? אלא יום נכנס ויום יוצא, שבת נכנס שבת יוצא, חודש נכנס חודש יוצא, שנה נכנסת שנה יוצאה, וכתיב "אלה תולדות השמים והארץ בהבראם" כי-בה-בראם. ** "ביום עשות יי אלהים ארץ ושמים".

*בכ"ל חסרה המילה 'אמר' ונוספה בד"ו. ** בכ"ל 'כי-בה' בראם כי ונמחק בטעות ע"י המגיה בונציה וצ"ל 'כי-בה-בראם'. כי

ר' עזריה אמר שדברי ר' שמעון בן לקיש נאמרו על פרשת "ויכלו השמים והארץ וכל צבאם" ואחרי כן כתוב "ויכל אלהים ביום השביעי" וכתוב עוד "ויברך אלהים את יום השביעי", ומיד בסיום הפרשה כתוב "אלה תולדות השמים" ומה הקשר בין קידוש היום השביעי לבריאת השמים? אלא ללמד שיום עובר ושבוע עובר וחודש עובר ושנה עוברת ועדיין "אלה תולדות השמים והארץ בהבראם" כי באות ה"א ברא אותם. כלומר כמו "ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים" כך הם נשארו עומדים חזקים לעד.

רבי אומר: ארבע אשמורות ביום וארבע אשמורות בלילה. העונה אחד מעשרים וארבעה לשעה, העת אחד מעשרים וארבעה לעונה, הרגע אחד מעשרים וארבעה לעת, כמה הוא הרגע? ר' ברכיה בשם ר' חלבו אמר: * כדי לאומרו. ורבנן אמרין: הרגע כהרף עין. תני שמואל: הרגע אחד מחמשת ריבוא וששת אלפים ושמונה מאות וארבעים ושמונה לשעה. ר' נתן אומר: שלש. ⁴³ "ראש האשמורת התיכונה".

*בכ"ל חסרה המילה 'אמר' ונוספה בד"ו.

במשנה נאמר "מאימתי קורין את שמע בערבין? משעה שהכהנים נכנסין לוכל בתרומתן עד סוף האשמורת הראשונה, דברי ר' אליעזר. וחכמים אומרים: עד חצות". ובתוספתא ⁴⁴ נחלקו רבי

⁴² בראשית פרק ב (א) ויכלו השמים והארץ וכל צבאם: (ב) ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה וישבת ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה: (ג) ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אתו כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות: (ד) אלה תולדות השמים והארץ בהבראם ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים:

⁴³ שופטים פרק ז פסוק יט: ויבא גדעון ומאה איש אשר-אלו בקצה המחנה ראש האשמורת התיכונה אך הקם הקימו את השקמים ויתקעו בשופרות ונפוץ הפדים אשר בידם:

⁴⁴ תוספתא ברכות פ"א ה"א: מאימתי קורין את שמע בערבין משעה שבני אדן נכנסין לוכל פיתן בלילי שבתות דברי ר' מאיר וחכמים אומ' משעה שהכהנים זכאין לוכל תרומתן סימן לדבר צאת הכוכבים אף על פי שאין ראייה לדבר זכר לדבר וחצים מחזיקים ברמחים מעלות השחר עד צאת הכוכבים ר' שמעון או' פעמים שאדם קורא אותה שתי פעמים בלילה אחת עד שלא [עלה] עמוד השחר ואחת משעלה עמוד השחר ונמצא יוצא ידי חובתו של יום ושל לילה ר' או'

ור' נתן בשאלה לכמה משמרות מתחלק הלילה. רבי אומר שגם היום וגם הלילה מחולקים לארבע משמרות כל אחד, ור' נתן אומר שמחולקים לשלוש משמרות. רבי מסביר את שיטתו: ביממה יש עשרים וארבע שעות, וכל שעה מחולקת לעשרים וארבע עונות, וכל עונה מחולקת לעשרים וארבע עתים, ועל עת מחולקת לעשרים וארבע רגעים נמצא שבשעה יש 13,824 רגעים. ועל כך שואלת הגמרא כמה זה רגע? ומשיב ר' ברכיה בשם ר' חלבו שזה הזמן הדרוש כדי לומר את המילה 'רגע'. וחכמים אומרים שרגע הוא כהרף עין.⁴⁵ ובברייתא של שמואל נאמר שהרגע הוא אחד מ-56,848 חלקי שעה.⁴⁶ ור' נתן החולק על רבי וסובר שהלילה מתחלק לשלוש משמרות מסתמך על הכתוב "רָאשׁ הָאֲשָׁמֶרֶת הַתִּיכּוֹנָה" משמע שבאמצע יש משמרת אחת.

ר' זריקן ור' אמי בשם ר' שמעון בן לקיש: טעמא דרבי⁴⁷ "חצות לילה אקום להודות לך על משפטי צדקך" וכתוב⁴⁸ "קדמו עיני אשמורות". ר' חזקיה אמר: ר' זריקן ר' בא. חד אמר טעמיה דרבי, וחרינה אמר טעמיה דר' נתן. מאן דמר טעמא דרבי, "חצות לילה". ומאן דמר טעמיה דר' נתן, "ראש האשמורת התיכונה".

*בכ"ל ר' ותוקן בד"ו ל'ור'.

ר' זריקן ור' אמי הסבירו בשם ר' שמעון בן לקיש את שיטת רבי. כתוב "חצות לילה אקום להודות לך על משפטי צדקך", וכתוב "קדמו עיני אשמורות" כלומר שפקח את עיניו שתי אשמורות לפני הבוקר משמע שבין חצות הלילה לבוקר יש שתי משמרות. ר' זריקן ור' אבא, אחד מהם הסביר את טעמו של רבי, והאחר הסביר את טעמו של ר' נתן. מי שהסביר את טעמו של רבי התבסס על הכתוב "חצות לילה" כהסברו של ר' שמעון בן לקיש. ומי שהסביר את טעמו של ר' נתן התבסס על הכתוב "ראש האשמורת התיכונה" כהסבר של ר' נתן בתוספתא.

מה מקיים ר' נתן טעמיה דרבי "חצות לילה"? פעמים "חצות לילה" ופעמים "קדמו עיני אשמורות". הא כאי-זה-צד? בשעה שהיה דוד* סועד סעודת מלכים "חצות לילה", ובשעה שהיה סועד סעודת עצמו "קדמו עיני אשמורות". מכל מקום לא הוה שחרא אתיא ומשכח לדוד דמיך. הוא שדוד אמר:⁴⁹ "עורה כבודי עורה הנבל וכינור אעירה שחר", איתעיר יקרי** מן קומי איקריה דבְּרִי. איקרי לא חשיב כלום מן קדם איקריה דבריי.

*בכ"ל חסרה המילה 'דוד' והושלמה בד"ו. ** בכ"ל 'איקרי' ותוקן ע"י המגיה בונתיה ל'יקרי'

שואלת הגמרא: כיצד מסביר ר' נתן את התבססותו של רבי על הכתוב "חצות לילה אקום להודות לך על משפטי צדקך", וכתוב "קדמו עיני אשמורות" כלומר שפקח את עיניו שתי אשמורות לפני הבוקר משמע שבין חצות הלילה לבוקר יש שתי משמרות? הוא מסביר שיש שני מצבים שונים שכאשר דוד סועד בערב סעודת מלכים עם אורחים רבים והסעודה מתמשכת עד שעה מאוחרת, אז הוא קם בחצות הלילה, ואילו כאשר הוא סועד לבדו ומסיים מוקדם את סעודתו הוא מקדים לקום מתחילת האשמורה האמצעית. בכל מקרה לא היה השחר עולה ומוצא את דוד כשהוא ישן. ועל זה אמר דוד "עורה כבודי עורה הנבל וכנור אעירה שחר" מתעורר כבודי לפני שמתעורר כבוד בוראי. כבודי נחשב ככלום לעומת כבוד בוראי.

ארבע משמרות בלילה העונה אחת מעשרים וארבעה משעה העת אחת מעשרים וארבעה בעונה והרגע אחד מעשרים וארבעה בעת ר' נתן או' שלש משמרות הוי' הלילה של ראש האשמורת התיכונה אין תיכונה אלא שיש לפניה ולאחריה.⁴⁵ 3.84 רגעים = שניה אחת לפי זמננו.

⁴⁶ הרגע של שמואל הוא פי 4.11 מהרגע של רבי. 15.8 רגעים של שמואל = שניה אחת לפי זמננו.

⁴⁷ תהלים פרק קיט פסוק סב: חצות לילה אקום להודות לך על משפטי צדקך:

⁴⁸ תהלים פרק קיט פסוק קמח: קדמו עיני אשמורות לשים באמרתך:

⁴⁹ תהלים פרק נז פסוק ט: עורה כבודי עורה הנבל וכנור אעירה שחר:

"אעירה שחר", אנא הוינא מעורר שחרה, שחרה לא הוה מעורר לי. והיה יצרו מקטרגו ואומר לו: דוד, דרכן שלמלכים להיות השחר מעוררן, ואת אמר "אעירה שחר"? דרכן שלמלכים להיות ישינן עד שלש שעות, ואת אמר⁵⁰ "חצות לילה אקום"? והוא אומר: "על משפטי צדקך". ומה היה דוד עושה? ר' פינחס בשם ר' אלעזר בר' מנחם: היה נוטל נבל וכינור ונותנו מראשותיו ועומד בחצי הלילה ומנגן בהם כדי שישמעו חבירי תורה. ומה היו חבירי תורה אומרים? ומה אם דוד המלך עוסק בתורה אנו על אחת כמה וכמה.

*בבב"ל יב"ר ויתוקן בד"ו ליבר'.

"אָעִירָה שְׁחָר" – אני מעיר את השחר והשחר אינו מעיר אותי. ועל זה היה יצרו מתגרה בו ואומר לו: הרי מלכים, הבוקר הוא שמעיר אותם ואתה רוצה להאיר את השחר? שהרי מלכים ישנים עד שלוש שעות אחרי השחר ואתה רוצה לקום בחצות הלילה? ודוד דוחה את היצר בכך שהוא משכים כדי ללמוד תורה, את משפטי הצדק של הקדוש ברוך הוא. וכיצד הוא היה נוהג? השיב על כך ר' פינחס בשם ר' אלעזר בן מנחם, שדוד היה תולה נבל וכינור מעל ראש מיטתו וקם בחצות הלילה ומנגן כדי שישמעו חבריו ללימוד התורה.⁵¹ והם היו אומרים: אם דוד המלך כבר קם ללמוד אנחנו שאיננו בני מלכים ודאי חייבים להשכים וללמוד.

אמר ר' לוי: כנור היה תלוי כנגד חלונותיו שלדוד והיה רוח צפונית מנשבת בלילה ומנפנפת בו והיה מנגן מאיליו. הדא הוא דכתיב⁵² "והיה כנגן המנגן". 'כנגן במנגן' אין כתיב כאן אלא "כנגן המנגן", הכינור היה מנגן מאיליו.

אמר ר' לוי: הכנור היה תלוי מול חלונו של דוד והיתה הרוח הצפונית מנשבת בלילה ומרעידה את מיתרי הכינור והיה מנגן מעצמו. זה מה שכתוב "וְהָיָה כְּנָגֵן הַמִּנְגֵּן" לא כתוב שדוד ניגן במנגן – היינו כלי הנגינה, אלא שכלי הנגינה ניגן מעצמו.

מה מקיים רבי טעמא דר' נתן "ראש האשמורת התיכונה"? אמר ר' הונא: סופה שלשנייה וראשה שלשלישית הן מתווכות את הלילה. אמר ר' מנא: ויאות. מי כתיב 'תיכונות'? לא "תיכונה"? קדמייתא לא מתחשבא, דעד כדון ברייתא עירין.

עכשיו שואלת הגמרא: כיצד מסביר רבי את התבססותו של ר' נתן על הכתוב "רִאשׁ הָאֲשְׁמֹרֶת הַתִּיכוֹנָה" שיש רק שלוש אשמורות? הסביר זאת ר' הונא שהכוונה היא לתווד שבין סוף האשמורת השניה ותחילת האשמורת השלישית. אמר על כך ר' מנא שאכן כן, וכי כתוב 'תיכונות' הרי הכתיב הוא "הַתִּיכוֹנָה"? אלא שלא מתחשבים באשמורת הראשונה שבה הבריות עדיין ערים, ולשלוש המשמרות האחרות יש תיכונה.

פיסקה: "וחכמים אומרים עד חצות". ר' יסא בשם ר' יוחנן: *הלכה כחכמים. ר' יסא מפקד לחברייא: אין בעיתון מתעסקא באוריתא אתון קרייה שמע קודם חצות ומתעסקין. מילתיה אמרה שהלכה כחכמים, מילתיה אמרה שאומרים דברים אחר אמת ויציב.

*בד"ו הוסיפו כאן בטעות את המילה 'אמר'.

⁵⁰ תהלים פרק קיט פסוק סב: חֲצֹת־לַיְלָה אֶקוּם לְהוֹדוֹת לָךְ עַל מִשְׁפָּטִי צִדְקָךְ:

⁵¹ מדרש תהלים (שומר טוב; בובר) מזמור מז: ר' פינחס בשם ר' אלעזר בר' מנחם אומר היה נוטל כנור ונבל ונותנו תחת מראשותיו, ועומד בחצי הלילה, ומנגן בהם, כדי שישמעו חביריו בתורה ויקומו, ומה היו חבירי תורה אומרים, ומה אם דוד המלך עוסק בתורה, אנו על אחת כמה וכמה.

⁵² מלכים ב פרק ג פסוק טו: וְעָתָה קְחוּ־לִי מִנְגֵן וְהָיָה כְּנָגֵן הַמִּנְגֵּן וְתָקִי עָלָיו יְדֵהָ:

במשנה אמרו חכמים שקריאת שמע של ערבית אפשר לקרוא עד חצות הלילה. ועל כך אמר ר' אסי בשם ר' יוחנן שהלכה כחכמים. ומספרת הגמרא שר' אסי הורה לחכמים שאם הם רוצים ללמוד גם בלילה, שקודם יקראו את שמע ואחר כך יעסקו בתורה שלא יאחרו את זמן קריאת שמע מתוך שיהיו שקועים בסערת הלימוד. משמע שלדבריו הלכה כחכמים, וגם משמע מכך שגם אחרי קריאת שמע אפשר ללמוד ולומר דברי תורה נוספים.

תני, הקורא את שמע בבית הכנסת בשחר יצא ידי חובתו, בערב לא יצא ידי חובתו. מה בין הקורא בשחרית ומה בין הקורא בערבית? ר' הונא בשם רב יוסף: מה טעם אמרו אדם צריך לקרות שמע בביתו בערב? בשביל להבריא את המזיקין. *מילתיה אמרה שאין אומרים דברים אחר אמת ויציב.⁵³

*בכ"ל נוסף כאן 'מילתיה אמרה שהלכה כחכמים' ונמחק ע"י המגיה בונציה.

בביתא למדנו שמי שקרא את שמע בבית הכנסת לפנות בוקר יצא ידי חובתו ואינו צריך לקרוא שוב כשיאיר היום. אבל אם קרא בערב בבית הכנסת לא יצא ידי חובתו. ומה ההבדל בין הבוקר לערב? על כך השיב ר' הונא בשם רב יוסף שהסיבה שצריך לקרוא שמע בביתו היא כדי להבריא את המזיקים שהאמינו בבבל בכוחם. ומדבריו גם משתמע שאחרי שמסיים את שמע לא אומרים דבר, גם לא לימוד תורה.

מילתיה דר' שמואל בר נחמני אמר כן. דר' * שמואל בר נחמני כד הוה נחית לעיבורה הוה מקבל גבי ר' יעקב גרוסה, והוה ר' זעירא מטמר ביני קופיאי משמענא היך הוה קרי שמע, והוה קרי וחזר וקרי עד דהוה שקע מיניה גו** שינתיה. ומאי טעמא? ר' אחא ור' תחליפה חמוי בשם ר' שמואל בר נחמן:⁵⁴ "רגזו ואל תחטאו אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה".

*בכ"ל יד' ונמחק ה'ד' בטעות ונוסף ר'. ** בכ"ל חסרה המילה 'גו' ונוספה בד"ו.

אומרת הגמרא שדברים אלו הם כדבריו ר' שמואל בר נחמני. ומספרת הגמרא שכאשר ר' שמואל בר נחמני בא לעיבור השנה, היה מתאכסן אצל ר' יעקב יצרן הגריסים. והיה ר' זעירא מתחבא בין הסלים כדי לשמוע כיצד ר' שמואל קורא קריאת שמע. והיה קורא וחוזר וקורא עד ששקע בשנתו. ומה הסיבה למנהגו זה? ר' אחא ור' תחליפה חמיו אמרו בשם ר' שמואל בר נחמן שכתוב "רָגְזוּ וְאַל-תִּחַטְּאוּ אִמְרוּ בְּלִבְבְּכֶם עַל-מִשְׁכְּבְּכֶם וְדָמוּ סֵלָה" כלומר שאחרי שתאמרו את שמע אל תוסיפו לדבר.

מילתיה דר' יהושע בן לוי פליגא, דר' יהושע בן לוי קרי מזמורים בתרה. והא תני: אין אומרים דברים אחר אמת ויציב? פתר לה באמת ויציב שלשחרית.

דבריו של ר' יהושע בן לוי חולקים על שיטה זו, שר' יהושע בן לוי היה קורא מזמורים אחרי קריאת שמע. שואלת הגמרא כיצד הוא עושה זאת הרי בביתא נאמר שאין אומרים דברים אחרי אמת ויציב? אלא שהוא מפרש שהכוונה לאמת ויציב של שחרית כדי לסמוך גאולה לתפילה.

דמר ר' זעירא בשם רב* אבא בר ירמיה: שלש תכיפות הן: תכף לסמיכה שחיטה, תכף לנטילת ידים ברכה, תכף לגאולה תפילה. תכף לסמיכה שחיטה: "וסמך" "ושחט". תכף

⁵³ שמנהגם לומר גם בערב "ויציב" ולא כמנהגנו שאומרים "ואמונה כל זאת".

⁵⁴ תהלים פרק ד פסוק ה: רָגְזוּ וְאַל-תִּחַטְּאוּ אִמְרוּ בְּלִבְבְּכֶם עַל-מִשְׁכְּבְּכֶם וְדָמוּ סֵלָה:

לנטילת ידיים ברכה: ⁵⁵ "שאו ידיכם קדש וברכו את יי". תכף לגאולה תפילה: ⁵⁶ "יהיו לרצון אמרי פי". מה כתיב בתריה? ⁵⁷ "יענך ה' ביום צרה".

*בכ"ל ר' וצ"ל רבי.

שכן אמר ר' זעירא בשם רב אבא בר ירמיה ששלושה דברים צריכים פעולות הכרוכות בהם להעשות בצמידות, והם: לשחוט את הקרבן מיד לאחר שסומכים עליו, לברך כל נטילת ידיים מיד כשנוטלים את הידים, ולהתפלל מיד לאחר ברכת הגאולה. והוא מסביר זאת: שהשחיטה צריכה להעשות מיד לאחר הסמיכה שכן כתוב בקרבנות השונים ⁵⁸ "וְסִמְךָ אֶת־יְדוֹ עַל־רֹאשׁ קֶרְבְּנוֹ וְשָׁחֲטָה אֹתוֹ לִפְנֵי אֹהֶל מוֹעֵד". שהברכה צריכה להאמר מיד אחרי נטילת הידים שכן כתוב "וְשָׁחֲטָה אֹתוֹ לִפְנֵי אֹהֶל מוֹעֵד וְבָרַכְתָּ אֶת־ה'", שאו ידיכם לנטילת ידיים ואחר כך ברכו את ה'. שתפילת עמידה צריכה להאמר מיד לאחר ברכת הגאולה שכן כתוב "וְיָהֲיוּ לְרָצוֹן אֲמֵרֵי לִי וְהִגִּינוּ לִפְנֵי ה' צוּרִי וְגֹאֲלִי שְׁמֹכִיר אֶת־ה' כְּגֹאֲלִי, וּמִיֵּד אַחֵר כִּךְ כָּתוּב "יִעֲנֶךָ ה' בְּיוֹם צָרָה וְשִׁגְבְּךָ שֵׁם אֱלֹהֵי יַעֲקֹב" שזו היא תפילה.

אמר ר' יוסי ביר' בון⁵⁹: כל מי שהוא תוכף סמיכה לשחיטה אין פסול נוגע באותו קרבן, וכל מי שהוא תוכף לנטילת ידיים ברכה אין השטן מקטרג⁶⁰ באותה סעודה, וכל מי שהוא תוכף גאולה לתפילה אין השטן מקטרג באותו היום.

הוסיף על כך ר' יוסי ב"ר בון שכל מי ששחט מיד לאחר הסמיכה על הקרבן לא יהיה כל פסול בקרבנו. וכל מי שמברך מיד לאחר נטילת הידים לא יבוא לידי סכנה בסעודתו מעצם או מחנק. וכל מי שמתפלל מיד לאחר ברכת הגאולה לא יבוא לידי סכנה בכל אותו היום.

אמר ר' זעירא: אנא תכפית גאולה לתפילה ואיתצדית באנגריא מובלא הדס לפלטין. אמרו ליה: רבי, רבו היא. אית בני אינש יהבין פריטין מחכים פלטין.⁶¹

בתגובה לדבריו אמר ר' זעירא: אני התפללתי מיד לאחר ברכת הגאולה ונלקחתי לשירות ממלכתי להוביל הדסים לארמון הנציב הרומאי בקיסרי. אמרו לו: רבנו, דבר גדול הוא זה, כי יש אנשים שמשלמים כסף כדי להכיר את ארמון הנציב.

אמר ר' אמי: כל מי שאינו תוכף לגאולה תפילה למה הוא דומה, לאוהבו שלמלך שבא והרתיק על פתחו שלמלך, יצא לידע מה הוא מבקש ומצאו שהפליג, עוד הוא הפליג.

אמר ר' אמי: כל מי שאינו מתפלל מיד לאחר ברכת הגאולה דומה לאוהבו של המלך שבא עד פתח בית המלך, וכאשר המלך יצא לקראתו ראה שהסתלק, ואז גם המלך הסתלק.

⁵⁵ תהלים פרק קלד (ב) שְׁאוּ יְדֵיכֶם קֹדֶשׁ וּבָרַכְוּ אֶת־ה'.

⁵⁶ תהלים פרק יט (טו) וְיִהְיוּ לְרָצוֹן אֲמֵרֵי לִי וְהִגִּינוּ לִפְנֵי ה' צוּרִי וְגֹאֲלִי:

⁵⁷ תהלים פרק כ (א) לִמְנַצֵּחַ מִזְמוֹר לְדָוִד: (ב) יִעֲנֶךָ ה' בְּיוֹם צָרָה וְשִׁגְבְּךָ שֵׁם אֱלֹהֵי יַעֲקֹב:

⁵⁸ ויקרא פרק ג (ח): וְסִמְךָ אֶת־יְדוֹ עַל־רֹאשׁ קֶרְבְּנוֹ וְשָׁחֲטָה אֹתוֹ לִפְנֵי אֹהֶל מוֹעֵד וְזָרְקוּ בְּנֵי אֶהֱרֹן אֶת־דָּמָם עַל־הַמִּזְבֵּחַ סָבִיב. (יג) וְסִמְךָ אֶת־יְדוֹ עַל־רֹאשׁוֹ וְשָׁחֲטָה אֹתוֹ לִפְנֵי אֹהֶל מוֹעֵד וְזָרְקוּ בְּנֵי אֶהֱרֹן אֶת־דָּמָם עַל־הַמִּזְבֵּחַ סָבִיב. (ד) וְהִבִּיא אֶת־הַפֶּהר אֶל־פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד לִפְנֵי ה' וְסִמְךָ אֶת־יְדוֹ עַל־רֹאשׁ הַפֶּהר וְשָׁחֲטָה אֹתוֹ לִפְנֵי ה'. (כט) וְסִמְךָ אֶת־יְדוֹ עַל־רֹאשׁ הַחֲטָאת וְשָׁחֲטָה אֹתָהּ לִפְנֵי ה'. (כד) וְסִמְךָ אֶת־יְדוֹ עַל־רֹאשׁ הַשְּׂעִיר וְשָׁחֲטָה אֹתוֹ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר־יִשְׁחֹט אֶת־הָעֵלָה לִפְנֵי ה'. (כט) וְסִמְךָ אֶת־יְדוֹ עַל־רֹאשׁ הַחֲטָאת וְשָׁחֲטָה אֹתָהּ לִפְנֵי ה'. (כט) וְסִמְךָ אֶת־יְדוֹ עַל־רֹאשׁ הַחֲטָאת וְשָׁחֲטָה אֹתָהּ לִפְנֵי ה'. (כט) וְסִמְךָ אֶת־יְדוֹ עַל־רֹאשׁ הַחֲטָאת וְשָׁחֲטָה אֹתָהּ לִפְנֵי ה'.

⁵⁹ זהו ר' יוסי ב"ר בון הראשון בן הדור השלישי שר' זעירא מתייחס לדבריו בהמשך.

⁶⁰ שבת פרק ב ה"ו דף ה ע"ב: כתיב "וקראו אסון בדרך" הא בבית לא? אלא מיכן שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה.

⁶¹ פלטין – παλάτιον = ארמון.

פיסקה. "רבן גמליאל אומר: עד שיעלה עמוד השחר". אתיא דרבן גמליאל כר' שמעון. דתני בשם ר' שמעון: פעמים שאדם קורא את שמע אחת לפני עמוד השחר ואחת לאחר עמוד השחר, ונמצא יוצא ידי חובתו שליוס ושללילה. הא רבן גמליאל כר' שמעון בערבית, אף בשחרית כן? או יהא* בה כיי דמר** ר' זעירא. תנא אחוי דרב חייא בר אשיא ודרב אבא בר חנה: הקורא עם אנשי משמר לא יצא, כי משכימין היו.

*בכ"ל 'הא' ותוקן בד"ו ל'יהא'. **בכ"ל 'מר' ותוקן בד"ו ל'דמר'.

במשנה חולק רבן גמליאל על חכמים וסובר שמדין תורה מצות קריאת שמע של ערבית היא עד עלות עמוד השחר. אומרת על כך הגמרא ששיטתו תואמת את שיטת ר' שמעון. שכן נאמר בברייתא בשם ר' שמעון שיתכן מצב שאדם יקרא את שמע לפני עלות עמוד השחר ויקרא שנית אחרי עלות עמוד השחר ויצא חובת קריאת שמע גם של הערב וגם של הבוקר. אומרת הגמרא שזה תואם את דברי רבן גמליאל לגבי קריאת שמע של ערבית, האם גם בשחרית סובר כך רבן גמליאל? או שזה יהיה כמו שאמר ר' זעירא. שלמד אחוה (בנו של ר' זעירא) מימרה של רב חייא בר אשי (רבו של ר' זעירא) ושל רב אבא בר חנה,⁶² שמי שקורא את שמע בשחרית לפני הזמן כמו אנשי המשמר, לא יצא ידי חובתו, כי לאנשי המשמר היה אישור מיוחד להקדים את קריאת שמע לפני שניתן לברך יוצר אור, בשל הצורך לעשות עבודות במקדש בבוקר השכם.⁶³

מתניתא: "מעשה ובאו בניו מבית המשתה ואמרו לו: לא קרינו את שמע. אמר להן: אם לא עלה עמוד השחר חייבין אתם לקרות". ורבן גמליאל פליג על רבנן ועבד עובדא כוותיה? והא ר' מאיר פליג על רבנן* ולא** עבד עובדא כוותיה. והא ר' עקיבא*** פליג על רבנן ולא עבד עובדא כוותיה. והא ר' שמעון**** פליג על רבנן ולא עבד עובדא כותיה.

*בכ"ל חסר המשפט 'ועבד עובדא <כוותיה>'. והא ר' מאיר פליג על רבנן ונוסף ע"פ כ"ר. **בכ"ל 'ולא' ותוקן בטעות בד"ו ל'ועבד'. ***בכ"ל 'עקיבה' ותוקן בטעות בד"ו ל'מאיר'. ****בכ"ל 'שמעון' ותוקן בטעות בד"ו ל'עקיבא'.

במשנה מסופר על בניו של רבן גמליאל שבאו מחגיגת נשואין לאחר חצות ואמרו לו שטרם קראו שמע של ערבית והשיב להם שאם טרם עלה עמוד השחר חייבים הם לקרוא. על כך שואלת הגמרא: וכי רבן גמליאל חולק על חכמים לא רק בדיון אלא גם מורה הלכה למעשה כשיטתו? וכי ר' מאיר שחלק על חכמים אבל כשהגיע הדבר לידי מעשה לא נהג כשיטתו אלא כדברי חכמים? והרי ר' עקיבה שחלק על חכמים ולא נהג למעשה כשיטתו? והרי ר' שמעון חלק על חכמים ולא נהג למעשה כשיטתו?

והן אשכחן דר' מאיר פליג על רבנן ולא עבד עובדא כוותיה? דתני,⁶⁴ סכין אלוונתית* לחולה בשבת. אימתי? בזמן שטרפו בין ושמן** מערב שבת, אבל אם לא טרפו מערב שבת אסור. תני, אמר ר' שמעון בן אלעזר: מתיר היה ר' מאיר לטרוף יין ושמן ולסוך לחולה בשבת, וכבר חלה ובקשנו לעשות לו כן, ולא הניח לנו. ואמרנו לו: רבי, דבריך מבטל

⁶² ראה י.נ. אפשטיין, מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות ח"ב עמ' 292.

⁶³ תמיד פ"ה מ"א: אמר להם הממונה ברכו ברכה אחת והן ברכו קראו עשרת הדברים שמע והיה אם שמעו ויאמר ברכו את העם שלש ברכות אמת ויציב ועבודה וברכת כהנים ובשבת מוסיפין ברכה אחת למשמר היוצא:

⁶⁴ תוספתא שבת פ"ב ה"ב: סך אדם שמן על גבי מכתו ובלבד שלא יטול במוך ובמטלית עושין אלנותית לחולה בשבת אימתי בזמן שטרפו מערב שבת לא טרפה מערב שבת אסורה שאין טורפין בתחלה בשבת אין טורפין יין ושמן לחולה בשבת רבי שמעון בן אלעזר אומר משום רבי מאיר טורפין יין ושמן לחולה בשבת אמר ר' שמעון בן אלעזר פעם אחת חלה ר' מאיר ובקשנו לעשות לו ולא הניחני אמר לו רבינו תבטל דבריך בחיך אמר לנו אף על פי שאני אומרים כן לא מלאני לבי מימי לעבור על דברי חבירי.

את***בחייד? ואמר לו: אף על פי שאני מיקל לאחרים מחמיר אני על עצמי, דהא פליגי עלי חבריי.

*בכ"ל 'אלוונותין' ותוקן בד"ו ל'אלוונותית'. ** בכ"ל חסרות המלים 'ביין ושמן' ונוספו בד"ו. *** בכ"ל חסרה המילה 'את' והושלמה כחוסר במסירה.

והיכן מצאנו שר' מאיר חולק על חכמים ולא נהג כשיטתו? שלמדנו בתוספתא שמותר לסוך לחולה שמן באלונטית בשבת, בתנאי שטרף יין בשמן מערב שבת, אבל אם לא טרף מערב שבת – אסור. ומספר ר' שמעון בן אלעזר בתוספתא, שר' מאיר היה מתיר לטרוף יין ושמן ולסוך לחולה בשבת, וכאשר ר' מאיר חלה ורצו להכין לו שמן טרוף ביין בשבת לא הסכים, למרות שאמרו לו שהוא מבטל בכך את דבריו, כי טען שלמרות שהוא חושב שזה מותר אינו מעיז לעבור על דברי חבריו שאוסרים לטרוף בשבת.

והן אשכחן דר' עקיבה פליג על רבנין ולא עבד עובדא כוותיה? כיי דתנינן תמן: ⁶⁵ "השזרה והגולגולת משני מתים, רביעית דם משני מתים, ורובע עצמות משני מתים, אבר מן המת משני מתים, אבר מן החי משני אנשים, ר' עקיבה מטמא וחכמים מטהרין". תני, ⁶⁶ מעשה שהביאו קופה מליאה עצמות מכפר-טבי ⁶⁷ והניחוה באויר הכנסת בלוד, ונכנס תודרוס הרופא ונכנסו כל הרופאים עמו. אמר תודרוס הרופא: אין כאן שזרה ממת אחד ולא גולגולת ממת אחד. אמרו: הואיל ויש כאן מטהרין ויש כאן מטמאין, נעמוד על המיניין. התחילו מר' עקיבה וטיהר. אמרו לו: הואיל והיית מטמא וטיהרת טהור.

והיכן מצאנו שר' עקיבה חולק על חכמים ולא נהג למעשה כשיטתו? כפי שלמדנו במסכת אהלות שאם נמצאו עמוד השדרה וגולגולת משני בני אדם, או רביעית דם משני בני אדם, או רובע קב עצמות משני בני אדם, או אבר של מת משני בני אדם, או אבר משני אנשים חיים, ר' עקיבה מטמא וחכמים מטהרים. ולמדנו בבביתא שהיה מעשה שהביאו סל מלא עצמות מהרג שנעשה בתושבי כפר טבי כנראה בימי המרד הגדול, והביאו אותו לבית הכנסת בלוד והתכנסו שם הרופאים וביניהם תודרוס הרופא שאבחן שהעצמות הללו אינן שייכות לאדם אחד, והיות והדבר היה שנוי במחלוקת בין ר' עקיבה וחכמים ויש להכריע הלכה למעשה, ביקשו לקיים הצבעה ולהכריע ברוב דעות. אבל מאחר שר' עקיבה אמר שאין כאן טומאה קיבלו את דעתו שהיא כדעת חכמים שהכל טהור.

והן אשכחן דר' שמעון פליג על רבנין ולא עבד עובדא כוותיה? כיי דתנינן תמן: ⁶⁸ "ר' שמעון אומר: כל הספחין מותרין חוץ מספיחי כרוב, שאין כיוצא בהן בירקות שדה. וחכמים אומרים: כל הספחין אסורין". ר' שמעון בן יוחי עבר* בשמיטתא. חמא חד מלקט ספיחי שביעית, אמר ליה: ולית אסור? ולא ספיחין אינון? אמר ליה: ולא את הוא

⁶⁵ אהלות פ"ב מ"ו: השדרה והגולגולת משני מתים ורביעית דם משני מתים ורובע עצמות משני מתים ואבר מן המת משני מתים ואבר מן החי משני אנשים ר"ע מטמא וחכמים מטהרין:

⁶⁶ תוספתא אהלות פ"ד ה"ב: אמר ר' יהודה ששה דברים היה ר' עקיבא מטמא וחזר בו מעשה שהביאו קופות של עצמות מכפר טביא והניחום באויר בית הכנסת בלוד ונכנס תיאודורוס הרופא וכל הרופאים עמו אמרו אין כאן שדרה ממת אחד ולא גלגולת ממת אחד אמרו הואיל ויש כן מטמאין ויש כן מטהרין נעמוד למיין התחילו מר' עקיבא וטיהר אמרו לו הואיל ואתה שהיית מטמא טיהרת יהו טהורין אמר ר' שמעון ועד יום מיתתו של ר' עקיבא היה מטמא ואם משמת חזר בו אינו יודע:

⁶⁷ כפר טבי – מזרחה ללוד. תוספתא מעשר שני פ"ה ה"ט: מעשה בר' אליעזר שהיה לו כרם בצד כפר טבי במזרח לוד.

⁶⁸ שביעית פ"ט מ"א: הפיגם והירבוזין השוטים והחללוגית כוסבר שבהרים והכרפס שבנהרות והגרגר של אפר פטורין מן המעשרות ונלקחין מכל אדם בשביעית שאין כיוצא בהם נשמר רבי יהודה אומר ספיחי חרדל מותרין שלא נחשדו עליהם עוברי עבירה ר' שמעון אומר כל הספיחים מותרין חוץ מספיחי כרוב שאין כיוצא בהם בירקות שדה וחכ"א כל הספיחין אסורין:.

שאת מתיר? אמר ליה: ואין חבירי חולקין עלי? וקרי עלוי⁶⁹ "ופורץ גדר ישכנו נחש", וכן הות ליה.

*בכ"ל 'עבד עובדה' וצ"ל 'עבר'.

והיכן מצאנו שר' שמעון חולק על חכמים ולא נוהג למעשה כשיטתו? שלמדנו במשנה במסכת שביעית שר' שמעון מתיר את כל הספיחים חוץ מספיחי כרוב, וחכמים אוסרים את כל הספיחים. ובשנת השמיטה כשעבר ר' שמעון ראה אדם שחלקט ספיחים שאל אותו: וכי אין הדבר אסור? וכי אלו אינם ספיחים? השיב לו האיש וכי לא אתה הוא זה שמתיר ספיחים? השיב לו ר' שמעון: וכי אין חבירי חולקים עלי? וקרא עליו את הפסוק "ופורץ גדר ישכנו נחש", וכך קרה לו.

ורבן גמליאל פליג על רבנן ועבד עובדא כוותיה?! שנייא הכא* שהיא לשינון. מעתה אף משיעלה עמוד השחר? ואית דבעי מימר, תמן היו יכולין לקיים דברי חכמים, ברם הכא כבר עבר חצות ולא היו יכולין לקיים דברי חכמים. אמר לון: עובדין עובדא כותיה.

*בכ"ל 'מהכא' ותוקן ע"י הסופר ל'הכא'.

ואחרי כל המקרים הללו איך יתכן שרבן גמליאל חולק על חכמים לא רק בדיון בבית המדרש אלא גם מורה הלכה כשיטתו? אלא שהמקרה הזה שונה, שאמירת שמע לאחר חצות היא רק לשינון. טוענת הגמרא שזה הסבר לא טוב מאחר שרבן גמליאל אמר להם "אם לא עלה עמוד השחר" ולפי ההסבר שזה רק שינון הרי שזה יכול להתקיים גם אחרי שיעלה עמוד השחר? אלא שיש שרצו להסביר זאת שבכל המקרים שראינו יכולים לנהוג כדברי חכמים ולא כדברי החכם החולק, ואילו במקרה זה כבר אי אפשר לנהוג כדברי חכמים שהרי חצות כבר עברו מזמן. לכן אמר להם אביהם שכאשר אי אפשר לקיים את דברי חכמים עשו כדברי.

מתניתא: "ולא זו בלבד, אלא כל שאמרו חכמים עד חצות, מצותן עד שיעלה עמוד השחר. הקטר חלבים ואיברים, ואכילת פסחים מצותן* עד שיעלה עמוד השחר". אן תנינן "אכילת פסחים", אית דלא תני אכילת פסחים.** מאן תנא: אכילת פסחים? רבנן. ומאן דלא תנא אכילת פסחים? ר' אליעזר. ומאי טעמא דר' אליעזר? נאמר כאן⁷⁰ "לילה" ונאמר להלן⁷¹ "לילה", מה "לילה" שנאמר להלן חצות, אף כאן חצות.

*בכ"ל חסרה המילה 'מצותן' ונוספה בד"ו. ** בכ"ל חסר המשפט 'אית דלא תני אכילת פסחים' ונוסף בד"ו.

במשנה נאמר שהכלל שאמר רבן גמליאל שמדין תורה ניתן לקרוא את שמע של ערבית עד שיעלה עמוד השחר חל גם על שורה של דברים אחרים שהחכמים קבעו שמצותם עד חצות ובין הדברים הללו מנו בגרסתנו גם אכילת בשר הפסח ויש גרסאות שלא נזכר בהם אכילת הפסח. לפי מי גורסים גם את אכילת הפסח? לפי חכמים. ולפי מי לא גורסים את אכילת הפסח? ר' אליעזר. ומדוע ר' אליעזר לא גורס גם אכילת הפסח? כי הוא לומד גזירה שווה שכתוב בקרבן פסח "וְאָכְלוּ אֶת־הַבָּשָׂר בְּלֵילָהּ" וכתוב במכת בכורות "וְעִבְרָתִי בְּאֶרֶץ־מִצְרַיִם בְּלֵילָהּ הַזֶּה וְהַפִּתִּי כֶל־בְּכוֹרִי"⁷² וכתוב⁷² "וְיָהִי בְּחֹצֵי הַלַּיְלָה וְהָיָה כֶל־בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" לכן גם אכילת הפסח היא עד חצי הלילה.

⁶⁹ קהלת פרק י פסוק ח: חִפְרָ גוּמָץ בֹּו יִפּוֹל וּפְרָץ גָּדֵר יִשְׁכְּנוּ נָחֵשׁ:

⁷⁰ שמות פרק יב פסוק ח: וְאָכְלוּ אֶת־הַבָּשָׂר בְּלֵילָהּ הַזֶּה צִלִּי־אֵשׁ וּמִצּוֹת עַל־מַרְרִים יֹאכְלֶהוּ:

⁷¹ שמות פרק יב פסוק יב: וְעִבְרָתִי בְּאֶרֶץ־מִצְרַיִם בְּלֵילָהּ הַזֶּה וְהַפִּתִּי כֶל־בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מֵאֲדָם וְעַד־בְּהֵמָה וּבְכָל־אֲלֹהֵי מִצְרַיִם אֲעֻשֶׂה שְׁפָטִים אֲנִי ה':

⁷² שמות פרק יב (כט) וְיָהִי בְּחֹצֵי הַלַּיְלָה וְהָיָה כֶל־בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם.

אמר ר' חונה: ולית כן אכילת פסחים אפילו כרבנן, דתנינן: ⁷³ "הפסח אחר חצות מטמא את הידים".

אמר ר' חונה: ואין לגרוס אכילת פסחים במשנתנו אפילו לשיטת חכמים, שהרי נאמר במשנה בפסחים שהפסח אחרי חצות הלילה מטמא את הידים.

מתניתא: "כל הנאכלין ליום אחד, מצותן עד שיעלה עמוד השחר. אם כן למה אמרו חכמים: עד חצות? כדי להרחיק את האדם מן העבירה". "כל הנאכלין ליום אחד" כגון קדשי קדשים*.

*בכ"ל חסר הקטע 'אם כן למה אמרו חכמים: עד חצות? כדי להרחיק את האדם מן העבירה'. "כל הנאכלין ליום אחד" כגון קדשי קדשים ונוסף בד"ו אלא ששם נכתב 'קדשים קלים' ותוקן לקדשי קדשים ע"פ קטע גניזה.

הגמרא מצטטת את המשנה בה נאמר "כל הנאכלין ליום אחד, מצותן עד שיעלה עמוד השחר" וכו' והגמרא מפרשת ש"כל הנאכלין ליום אחד" הכוונה לקדשי קדשים, דהיינו חטאות ואשמות.

"ואם כן למה אמרו חכמים" וכו'. אם את הוא אומר: עד שיעלה עמוד השחר. * הוא סבור שלא עלה עמוד השחר, נמצא אוכל ומתחייב. מתוך שאת אומר לו: עד חצות, אפילו הוא אוכל אחר** חצות אינו מתחייב.

*בכ"ל חסר הקטע 'ואם כן למה אמרו חכמים' וכו'. אם את הוא אומר: עד שיעלה עמוד השחר' ונוסף בד"ו. ** בכ"ל 'עדי' ונמחק ע"י הסופר ותוקן ל'אחרי'.

במשנה נאמר "אם כן למה אמרו חכמים: עד חצות? כדי להרחיק את האדם מן העבירה". ומפרשת הגמרא שאם היו מתירים עד שיעלה עמוד השחר הרי אדם עשוי לטעות ולחשוב בלילה מעונן שטרם עלה השחר ויאכל את הפסח אחרי עלות השחר ויעבור על לאו. ולכן אם נגביל אותו עד חצות, אפילו אם יאכל בטעות לאחר חצות לא יעבור על לאו ולא יתחייב.

⁷³ פסחים פ"י מ"ט: הפסח אחר חצות מטמא את הידים הפגול והנותר מטמאין את הידים בירך ברכת הפסח פטר את של זבח בירך את של זבח לא פטר את של פסח דברי רבי ישמעאל ר' עקיבא אומר לא זו פוטרת זו ולא זו פוטרת זו:..